

УДК 007 : 304 : 070

**ІВАН-ІРИНЕЙ ФАЛЬКОВСЬКИЙ –
«НАЙДОРОГОЦІННІШЕНАДБАННЯ КІЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ»**

Мирослав Трофимук

Стаття побудована на рукописній автобіографії Іриней Фальковського. У статті розглянуто життєвий шлях, коротко окреслений зміст рукописного літературного насліддя Іриней Фальковського, останнього ректора Києво-Могилянської академії, - автора літературних творів, новатора у області точних наук XVIII – поч. XIX століття

Ключові слова: література. Академія, наука

«На лѣвой сторонѣ южной арки екатеринскаго придѣла (въ главной соборной церкви Кієво-Златоверхо-Михайловскаго монастыря), в тѣни, скромно ютится небольшая почти квадратная мѣдная дощечка с незамысловатою эпитафією: „Здѣсь погребено тѣло въ Бозѣ почившаго епископа Ириней Фальковскаго, бывшаго викарієм кыевским, потом епархіальным смоленским и снова, по желанью своему, возвратившагося въ эту обитель 1812 г. съ званієм коадьютора...“ и. т. д. Едва-ли кто из посѣщающих михайловскую обитель останавливал свое вниманіе на этой меленькой дощечкѣ; а иной, быть может, хотя и видѣл, но далек был отъ мысли, что скромная эпитафія говорит о человѣкѣ, которымъ вправѣ гордится время, породившее его, школа, воспитавшая его, учрежденіе, считавшее его своим членом, общество, послужившее ареною дѣятельности его» [1; с. 229].

Такими словами письменник Георгій Булашов розпочинає свою статтю під назвою «Іриней Фальковскій, коадьютор кієвскій». У цій статті він описує долю одного із забутих і ще належно не оцінених нині діячів української культури кінця 18-початку 19 століття Івана-Іриней Фальковського, доля і літературна спадщина котрого може бути яскравим зразком „загубленої української людини“.

У 1922 році Михайлівський монастир ліквідували. У 1934–1936 рр. ансамбль Михайлівського золотоверхого монастиря був знесений у зв'язку з планами збудувати на його місці урядовий центр. Собор був відбудований протягом 1995–1998 років. Табличка з епітафією Іриней Фальковському і його могила виявились похованими під руїнами монастиря.

Хто ж він – отой «самый многосторонній ученый между русскими

пастырями церкви и вообще между русскими учеными конца XVIII – и начала XIX вѣка» [2; с. 89]? Це – Іван-Іриней Фальковський.

Фальковський Іван Якимович, (у чернецтві – Іриней). Народився 28 травня 1762 року в селі Білоцерківня Пирятинської сотні Лубенського полку (тепер Пирятинського району Полтавської області) у сім'ї священника о. Якіма Фальковського. Єпископ Чигиринський, Смоленський і Дорогобузький, науковець і письменник. Упродовж двадцяти одного року викладав у Києво-Могилянській академії алгебру, геометрію, астрономію, архітектуру, математику, гідравліку, оптику, історію, географію, поетику, німецьку і латинську мови, а також філософію і теологію. У 1803–1804 роках – ректор Києво-Могилянської кадемії. Помер 29 квітня 1823 року у місті Києві.

Про батька Іриней, Якіма, відомо, що зростав він в убогій сім'ї, яка стала ще убогішою «...по смерти главы ея, дѣда пр. Иренея. Мало-по-малу дѣти начали пристраиваться по разным местам и трудами собственных рук добывать себѣ насущный кусок хлѣба» [2; с. 92]. Маючи «особенную любовь и охоту къ ученію» [2; с. 92], Яким подався до Чернігова, де у колегумі вивчав латинську мову, пізніше навчався у Києво-Могилянській академії. Протягом навчання йому «пришлось бороться со всевозможными лишениями и нерѣдко терпѣть всѣ ужасы нищеты» [2; с. 92]. Але Яким Фальковський зумів перебороти усі негаразди. Перейшовши у філософський клас, він влаштувався репетитором.

У віці 30-ти років він полишає навчання в академії, одружується, приймає священничий сан й отримує парафію в селі Білоцерківня, де й прожив 17 років. Саме тут народилися його діти: дочка Єлена (1756), сини Іван (1762) та Степан (1767). По смерті дружини Яким постригся в монахи; прийнявши чернече ім'я Юстин. Усю свою енергію вдівець скерував на виховання синів. Намагаючись дати їм ґрунтовну освіту, за звичаєм того часу, почав навчати їх латинській мові. За свідченням текстів автобіографії та епістолярної спадщини самого Фальковського, Іриней латина давалася легко і вже в 1773 році, у віці 12 (!) років він „не только знал этимологию [латинської мови. – М. Т.], но довольно основательно прошел и всю латинскую грамматику, известную под названием „піарской»; як стверджує сам Іван, «...упражнения латинскія мог иногда без всякой ошибки сочинять». У тому ж 1773 році Іван разом із братом починають навчання у Києво-Могилянській академії. Цікавий факт: їхній батько у віці п'ятдесяти двох років теж відвідує лекції з богослов'я та грецької мови, покинувши посаду священника і вступивши у Києво-Братський монастир, щоб «возможно ближе быть к дѣтям» [2; с. 94]. Іван навчається в інфімі у ієромонаха Іринарха Базилевича, але завдяки доброму знанню латинської мови переходить одразу до синтаксичного класу; крім цього, вивчає географію, яка викладалася латиною мовою, та німецьку мову у класі магістра Івана Самойловича.

В 1774 році в Токаю створюється комісія, завданням якої було займалася заготовкою і постачанням до імператорського двору угорського вина, що «почиталось тогда во всей Европѣ лучшим и потреблялось всюду въ огромном количествѣ, пока не было вытеснено шампанским» [2; с. 95]. Для задоволення духовних потреб російської спільноти обрали отця Юстина Фальковського.

Клімат і культурне середовище в Угорщині виявилися несприятливими. У листі до ієромонахів Києво-Михайлівського монастиря отців Іриней і Фауста Юстин пише: «так для нас воздух здѣшний показался не здоровымъ, что мы всѣ больны были на горячку да на лихорадку, и иные изъ дѣтей моих по шесть и по восемь нѣдель въ болѣзни оной, без надежды почти живота, страдают принуждены были... Съ здѣшними жителями, яко съ иноверными, ужиться никак не могу; а жители города сего по большей части суть паписты, лютеране, кальвинисты, кроме немногих русняковъ уніатов, венгерского языка употребляющих, да малого числа греков въ купчестве упражняющихся» [4; с. 16]. Заробітна плата в Юстина була невеликою: «...въ силу съ дѣтьми мог пропитаться», – скаржитья він у листі до радника віденського посольства Григорія Івановича Полетики, датованому 17 листопада 1776 року [4; с. 18]. В 1777 році помирає Степан. Після смерті сина Юстин, який і до того не був надто спілковитим, „становится каким-то суровымъ отшельником, проводящим жизнь въ четырех стѣнах казенной квартиры» [2; с. 97]. Іван виконував обов'язки дяка похідної Успенської церкви, а оскільки ця служба не займала багато часу, то він відвідував римо-католицьку школу, де вивчав угорську і латинську граматику. Батько хотів прилаштувати сина у Віденський університет, проте «...оказалось, что в Вѣнскій университет русских почему-то не принимали...» [4; с. 35]. Батько влаштує Івана в Пресбургську гімназію. В одному із листів до батька Іван Фальковський детально описує розклад своїх занять. Він вивчав римську історію, грецьку, латинську й німецьку мови, арифметику, поезику, займався *Sacra lectio* (читання святих книг), вправлявся у тзв. *Imitationes Versionem* (вправах на наслідування античних віршованих творів), та *Labor Extemporalis* (усний або письмовий переклад з латинської на німецьку і навпаки). Крім занять у гімназії Іван ще поглиблює знання німецької й латинської мови з репетитором.

Попри відстань, яка їх роз'єднувала, батько з сином відчували духовне єднання. В листах батька до Івана відчувається безмежна турбота про сина. Вони повні етичних повчань: «Слыхал я, что тебе учителя за прилежаніе твое къ ученію похваляютъ: но хотель-бы я, любезной! чтоб еще и за добронравіе и смиренномудренное житіе твое не только учителя, но и домашніе, съ которыми ты проживаешь, хвалили и любили» [4; с. 43–44]. А в іншому листі: «И смотри, чтоб ни одного въ жизни твоей дня без утренних и вечерних молитв не пропустил еси: но и легая и востая приноси ихъ Господу Богу твоему съ разумом не хватаяся» [4; с. 40]. Батько не шкодував грошей на навчання сина, про що можемо судити із листа, де Юстин пише, що буде економити на їжі й на одязі задля змоги фінансово підтримувати сина [4; с. 40]. А той, у свою чергу, дослухаючись до порад батька, намагався отримати від учителів якнайбільше знань.

Великим ударом для Івана Фальковського стала раптова хвороба і смерть його батька. Сталося це 8 жовтня 1779 року. Батько залишив в спадок 342 флорини і 20 крейцерів, з яких Іван повинен був ще оплатити похорон, віддати борги за лікування батька, заплатити в церкві за поминальну службу та передати 4 червінці сестрі, а ще, згідно з останньою волею батька, роздати 10 червінців сиротам...

Незважаючи на фінансову скруту, Іриней прагне вчитися; цього

бажання не могли пригасити навіть переживання з приводу смерті батька. Неочікувано йому запропонували посаду писаря в посольстві в Токаю. Фальковський відмовляється від цієї посади: у нього інші плани, він хоче поїхати в Пешт, щоб продовжити навчання. Посол князь Михайло Голіцин призначив йому стипендію – 5 гульденів на місяць. Хоча це не були великі кошти, Фальковський дуже зрадів і написав з цієї нагоди хвалебний вірш. За стипендією він пройшов пішки з Пешта в Токай, а звідти попрямував до Офену, щоб прослухати курс лекцій з експериментальної фізики, якого не читали в Пешті. Георгій Булашов наводить написаний Фальківським лист, адресований приятелю Андрію Ставицькому. Іван детально описує свою подорож, розповідає про допомогу стрічних людей, та про те, як його обдурив один селянин: «...Тут я примѣтил, что онъ меня обманул: ибо я из географіи знал, как далеко отъ сего города [Язбериня. – М. Т.] до Пешты...» [2; с. 110].

У 1781 році, під час навчання Фальковського в університеті в Пешті, йому запропонували місце праці в посольстві у Відні, проте він відмовився, бо мав намір продовжити вивчати фізику і філософію. 8 січня Іван отримує листа від князя Дмитра Голіцина з наказом приїхати до Відня. Фальковський знову ввічливо відмовляється від цієї посади, але службовці посольства не хотіли втрачати здібного працівника, який добре володів кількома мовами. Іван три тижні пояснював у посольстві, що хоче продовжувати навчання і повернутися врешті до Києва, в якому дуже давно не був. Фальковський був вдячний усім, хто хотів влаштувати його на „теплое мѣстечко съ хорошим окладом», проте його насамперед вабить навчання. У листі до Андрія Ставицького він пише: «...кажется, что не только цѣлой Вѣнскій двор, но и половина токайскаго за сію мою поступку на меня разгнѣвается» [4; с. 88].

В 1781 році Фальківський переходить до другого філософського класу, де вчить економію, геометрію, математику, архітектуру, оптику, гідравліку і експериментальну фізику.

Врешті на початку 1783 року Фальковському випадає нагода поїхати до Києва. Тут він упродовж 1783–1784 рр. слухає лекції з богослов'я і починає вивчати також єврейську і грецьку мови. У кінці 1783–1784 навчального року Іван складає іспит із богослов'я й починає викладати в Києво-Могилянській академії. Добра освіта, особливо в умовах нестачі викладачів, призвела до того, що йому довелося читати лекції з багатьох предметів. У 1784 р. він викладає арифметику, в тому ж році стає вчителем інфіми, а вже у 1785 викладає німецьку мову, у 1786 починає вести лекції у вищому класі граматики. Того ж 1786 року Іван приймає постриг і прибирає ім'я Іринія. Наступного 1787 року його призначають вчителем поетики, алгебри, геометрії і архітектури. У 1793 році Фальковський починає читати лекції з філософії, а також продовжує викладати математику.

Георгій Булашов стверджує: «За скамьей ученической, на кафедрѣ профессорской им все было изучаемо – от поэзии и богословія съ философією до сферической тригонометрии, астрономіи и разных языков. Въ період своего двадцятилѣтняго наставническаго служенія при академіи (1783–1804г.), он читаль лекції почти во всѣх классах ея, начиная от арифметическаго и грамматическаго до самых высших курсов философіи и богословія. Языки еврейскій и греческій знал самым точным научным образом, по-венгерски,

нѣмецки и французки мог свободно писать; латинскимъ-же языком, разговорным и литературным, владѣл въ таком совершенствѣ, что мог на нем объясняться и писать, как на родном русском» [2; с. 90].

1798 року йому присвоюють титул соборного ієромонаха і вже наступного року він став настоятелем монастиря в Чернігові. Попри церковну і викладацьку кар'єру Іриней Фальковський активно займається письменницькою діяльністю: «Писал и псалмы, и гимны и элегии на русском, латинском, нѣмецкомъ и французскомъ языкахъ; составлял стихарі съ тропарями и въ то же время производил самыя сложныя алгебраическія и метеорологическія вычисления; писалъ богословскіе трактаты и философскія разсужденія – наряду съ замѣтками по хронологіи, медицинѣ и военной архитектурѣ; излагалъ цѣлыя системы наук, редактируя кіевскіе календари съ астрономическими вычислениями и историческими статьями; составлялъ толкованіе на слово Божіе и писалъ ноты съ арифметикою для духовныхъ училищ...» [2; с. 90]

Нині нам відомо про творчу спадщину Іринія Фальковського, яка охоплює 92 томи. Більшість з них міститься в Інституті рукопису Української національної бібліотеки імені В.І.Вернадського. Цей матеріал ще не опрацьовувався; статті різних дослідників присвячені переважно біографії Іринія Фальковського.

Перше, що кидається в очі при огляді спадщини Фальківського – це різниця в почерках. Більшість тексту написана дуже рівним почерком схожим на друкований текст – саме це і є почерк Іринія Фальківського. Що стосується змісту самих текстів, то переважна більшість – це переписані рукою Фальковського друковані або рукописні видання інших авторів.

У процесі навчання Фальковський звик робити виписки із програмних творів. Ця звичка у нього залишилася на все життя: він постійно конспектує або й повністю копіює книги, які становлять для нього інтерес. Таких копій, виписок в його спадщині знаходимо найбільше. Це виписки зі спадщини Теофана Прокоповича: передмова до «Слова про перемогу під Полтавою», «Похвальне слово» про цю перемогу, датоване 27 червня 1709 року, «Слово на поховання Петра Великого» (1 березня 1725 року), ще одне «Слово на похвалу Петра Великого» (29 червня 1726 року) а також «Збірник бесід Іоана Золотоустого, твори «Ex Atlante historico, chronologico, geographico et genealogico, edito per M.A. le Sage, cum correctionibus et additionibus, Florentiae, anno 1806.», «Sancti patris nostri Ioannis Chrysostomi Paraenesis ad Theodorum lapsum», чотири останні томи тексту Біблії і короткі богословські цитати з неї під назвою «Textus biblici in ultimis VI libris Compendii Theologici citati», «Brevis Commentarius in prophetam Iesaiam Excerptus ex prolixo P.Cornelii a Lapide in eundem prophetam Commentario, cum adiectione textus Slavono – Rossici et versionis Latinae Sebastiani Schmidii, Textui Hebraeo curatius accomodatae, Item locorum parallelorum.», «Епінікіон, сієсть пѣснь побдная w тоєйжде преславной победѣ», «Vita Flavii Iosephi, Scriptoris Antignitatum Iudaicarum, Sigismundo Gelenio interprete, ex editione operum ejus Coloniensi, quae prodiit anno Christi 1691», який Фальківський переписав в 1814 році, «Delineatio partis Galileae, ex mappa geographica Terrae Sanctae, editae Noribergae a Iob Baptista Homanno», «Flavii Iosephi de antiquitate Iudaeorum contra Apionem Alexandrium ad Eraphroditum libri duo», «Phylipii Cyprii protonatorii Constantinopolitani,

Chronicon Ecclesiae Graecae Nicolaus Blaucardius e manuscripto Byzantino primus vulgavit et latine reddidit. Accedit eiusdem cura Christophori Angeli de statu hodiernorum Graecorum Enchiridion emandatum cum relatione Georgii Felarii Franeqaere 1679», «Ioanis Zonarae monach, magni antea vigilium praefecti et primi a secretis, Annales, Corolus du Fresne, Dom. Conge, Regi a Consiliis et Franciae apud Ambianos quaestor, Wolfianam editionem cum scriptis codicibus contulit: latinam versionem recensuit, annales notis illustravit». І це далеко не всі переписані Фальківським тексти. Відносимо сюди також виписки з Життя святих, з Сіонського вісника 1806 і 1807 років, копії різноманітних указів, прологів з Четьх Міней, опис Києва, зроблений поручиком Василем Івановичем Новгородцовим, децю з Ціцерона і Платона.

Укладав Фальківський також «Толкованія». Толковання на «Послання» Апостола Павла: на перше і друге до солунян, на перше і друге до коринтян, на «Послання» до римлян і галатів. Два останні надруковані, інші ж збереглися тільки в рукописному варіанті.

Серед рукописів збереглося також більш ніж 20 томів поучань, сказаній, наставлень, повчальних промов і проповідей, виголошених Фальківським в різні часи. Кожен з таких томів складається в середньому із 200 – 300 сторінок.

Знаючи багато іноземних мов, Фальківський, звісно, робив переклади. Знаходимо переклад на російську мову епіграми Марціала і «Процального вірша» Стефана Яворського до своїх книг, переклад з грецької мови творів Василя Великого, переклад з латинської «Промови до Мілона» Ціцерона, а також переклад молитви Stabat Mater.

Серед рукописної спадщини Фальківського бачимо також чотири томи каталогів книг; поміж них – каталоги книг, що містилися в Києво-Миколаївському, Києво-Золотоверхому монастирях та Києво-Могилянській академії.

У різних томах містяться також найрізноманітніші організаційні записки. Це і церковна бухгалтерія, і списки студентів, поминальні списки імен небіжчиків, описи стану церков, а також списки вірних та копії указів Синоду. Записні книжки Іриней Фальківського дуже цінні для дослідження його біографії і творчості. На жаль, не всі вони на сьогоднішній день доступні: одна з таких книжок з 1974 року відсутня у фонді бібліотеки ім. В.І. Вернадського.

Цікавим є «Роспись празднуемымъ праздникамъ и святымъ угодникамъ сочинѣнная по алфавиту Ивановъ Фальковским в Токаю – це «Мѣсяцеслов» 1779-го року, складений Фальківським в Токаю, до якого в алфавітному порядку увійшли імена всіх святих і дати святкування їхніх днів народжень, поміж ними бачимо й ім'я князя Дмитра Голіцина, який, як вже згадувалося, призначив Фальківському стипендію.

Ще один з томів містить біографічні повідомлення, оповідання. А також так звані «Роздуми», які Фальківський писав кожного дня протягом усього 1786 року.

Очевидно, що навчаючись поезії, а згодом і викладаючи її, Фальківський не міг не писати поезій – «шкільних вправ». Це «Молитва ко пресвятой Богородицы», «Похвальныя и молитвенныя четьрестишия ко пресвятой Богородицы». У «Піитическому сборнику» знаходимо «Opera poetica quibus elegiaci, heroici, sapphici et iambici versus contineatur a Ioanne Falkovsky elaborati anno 1778», «Стихи изъ тропаров мертвенных, сложенных Іоаномъ

Фальковским въ Токае 1779 року», «Стихи на русском и нѣмецком языках», «*Opus Ioanis Falkovsky tomus alter, continentus omnia opera mixta inchoatus anno 1779*»; в томі поряд з основами гномоніки і математичної хронології містяться теж акровірші «На поправку» і «На встречу Павла I і імператрицѣ Маріи в Києвѣ». Загалом же вірші Іриней Фальківського – це переважно церковні гімни. Його твори цього жанру викладачі і студенти Києво-Могилянської академії вважали за зразкові [3; с. 89–90].

I, нарешті, праці з точних наук. Короткий виклад змішаної математики, писаний рукою Фальківського. «*De sphaera armillari, de horologiis*» (про сферичне коло, про годинник), окремі записи архітектурного змісту, ілюстровані зображеннями, як, наприклад, коротенький текст про техніку побудови архітектурної перспективи в рисунках. Цікаво, що Фальковський зробив також відкриття в області арифметики – придумав спосіб, як ділити змішані дробі без перетворення їх в неправильні.

Як бачимо, Іриней Фальковський – це всебічно розвинутий, обізнаний у найрізноманітніших галузях науковець, який протягом усього свого життя, при кожній нагоді намагався поглибити свої знання. Відсутність в історії української літератури повноцінного аналізу творчої спадщини Іриней Фальковського – це безперечна втрата не тільки для українців, а й для іноземних науковців. Адже творчість Іриней Фальковського – це ще одне підтвердження того, що українська література – не ізольована мікросистема. Крім національної самобутності вона має й давню європейську традицію, авторів, що активно діяли в європейському контексті. Маємо надію, що дослідження рукописних творів Іриней Фальківського буде цікавим і актуальним для істориків літератури та літературознавців з Європи.

Список використаної літератури

1. Булашев Г. Преосвященный Иреней Фальковский епископ чигиринский / Георгий Булашов // Труды Киевской духовной академии – 1883. – № 6. – С. 229–319.
2. Булашев Г. Иреней Фальковский коадьютор киевский / Георгий Булашов // Киевская старина – 1883. – № 5. – С. 89–120.
3. Петров Н.И. О словесныхъ наукахъ и литературныхъ занятіяхъ въ Киевской академии отъ начала ея до преобразования въ 1819 г/ Николай Иванович Петров // Труды Киев. духов. Акад. – 1867. – Т. I, № 1. – С. 82–118.
4. Фальковский Ириней. Біографическія известія о разныхъ приключеніяхъ жизни бывшего Лубенского полку, уѣзда Пирятинского, села Бѣлоцерковки священника Іоакима Фальковского, нареченного в монашество Іустином, и сына его Ивана Фальковского, наименованного в монашеском чинѣ Иринеем, собранныя и списанныя последним в разныхъ годах (Часть первая. Содержащая біографическія известія с 1756 по 1784 год).

**IVAN-IRYNEUS FALKOVSKIY – THE MOST INVALUABLE
ACQUIREMENT OF KEIV-MOHYLA ACADEMY**

Trophymuk Myroslav

The article based on a manuscript autobiography provides the biography of Iryney Falkovskiy, as well as a brief review of his multilingual manuscript literary heritage. Falkovskiy was a scientist, poet, rector of the Kyiv-Mohyla Academy.

Key words: literature, Academy, science

**ИВАН-ИРИНЕЙ ФАЛЬКОВСКИЙ – ВЫШШАЯ ЦЕННОСТЬ
КИЕВО-МОГИЛЯНСКОЙ АКАДЕМИИ**

Трофимук Мирослав

Исследование базируется на рукописной автобиографии Ирины Фальковского. В статье рассмотрен жизненный путь, кратко очерчено содержание рукописного литературного наследия Ирины Фальковского, последнего ректора Киево-Могилянской академии, – автора литературных произведений, новатора в области точных наук конца XVIII – начала XIX в.

Ключевые слова: литература, академия, наука

*Стаття надіслана до редакції 23.12.11
Прийнята до друку 10.01.12*